

DE WERELD IS GROTER DAN DE POPPENHOEK

kleuters

Het begint al vroeg, de socialisatie tot meisjes en jongens. Els Schellekens, docente Nederlands aan de Rijkspedagogische Akademie te Alkmaar, afdeling opleiding voor kleuterleidster, beschrijft hoe kleuterleidsters in hun denken en handelen bijdragen aan seksspecifieke socialisatie en wat zij daaraan zouden kunnen veranderen. Ook voor de opleiding betekent dat verandering en vernieuwing: zowel van de inhoud van het officiële als van het verborgen leerplan.

Jonge kinderen hebben voornamelijk met vrouwen te maken. Meestal is moeder thuis; op de crèches werken bijna uitsluitend vrouwen en dit patroon zet zich voort op de kleuterschool. Vrouwen hebben een dominante positie waar het gaat om het doorgeven van waarden en normen. Tegelijkertijd krijgen peuters en kleuters onwillekeurig het idee, dat 'moederen' een taak is voor vrouwen. Kinderen sekserol-vrij opvoeden is een illusie zolang ze om zich heen de traditionele patronen tot voorbeeld hebben. Kinderen sekserol-vrij opvoeden is ook een illusie zolang de opvoedster zelf haar bagage met regels voor wat zogenaamde mannelijke en vrouwelijke eigenschappen zijn niet overboord gooit en dat lukt niet makkelijk. Het is zozeer een deel van haar bewustzijn geworden dat ze er zich slechts met de grootste moeite van kan losmaken. Een eerste voorwaarde om kinderen sekserol-vrij op te voeden is het besef, dat de gangbare sekserolverdeling niet vanzelfsprekend is. Een van de manieren om deze te doorbreken is het stimuleren van

mannen de zorg voor jonge kinderen op zich te nemen, bijvoorbeeld door een zorgende vader, een medewerker van een kinderdagverblijf of kleuterleider te worden.¹

Wetgeving, opvoeding en onderwijs moeten vrouwen en mannen garanderen dat ze autonoom kunnen kiezen voor de manier waarop ze hun leven willen inrichten. Vooral vrouwen zien daar steeds meer in, omdat zij in een achterstandspositie zitten. Ze zullen hun macht, invloed uit te oefenen op jonge kinderen, goed moeten gebruiken.

Onderwijs

Een belangrijk deel van de socialisatie van jonge kinderen vindt plaats op de (kleuter)school. Ze ervaren daar dat anderen, ten aanzien van hun gedrag, verwachtingen hebben die ten dele bepaald zijn door hun sekse. Het is belangrijk dat leerkrachten hiervan doordrongen zijn en er uiterst zorgvuldig mee omgaan.

Er bestaat geen handboek 'sekseroldoorbreking'

aan de hand waarvan de leidster een analyse kan maken van het seksebepaalde gedrag van kleuters, en van waaruit ze kan leren wat je kunt veranderen en vooral, hoe je dat kunt doen. Inmiddels verschijnt er steeds meer literatuur die onderwijskrachten op het spoor kan zetten.² Diverse vrouwen- en onderwijsbladen geven themanummers uit. Ook op beleidsniveau is er de laatste jaren aandacht voor de positie van meisjes en jongens in het onderwijs en de maatschappij. Groepen als 'Marie, word wijzer!' en 'de VREK'³ brengen wel-overdacht lesmateriaal op de markt. Maar al deze initiatieven hebben pas effect als de onderwijskrachten bereid en in staat zijn hun eigen handelen kritisch te bezien en zich bewust zijn van hun waarden en normen met betrekking tot sekserolbepaald gedrag.

In dit artikel zal ik enkele situaties op de kleuterschool beschrijven en bespreken, en aangeven hoe leidsters met sekseroldoorbreking om kunnen gaan.

In het tweede deel neem ik de kleuterleidstersopleiding onder de loep vanuit het aspect sekseroldoorbreking. Daar worden de toekomstige kleuterleidsters gevormd.⁴

Praktijksituaties op de kleuterschool

Peter en Heleen zitten in de boekenhoek. Heleen leest, Peter doet niets. De leidster vraagt Peter of hij, voor een andere jongen, in de platenmap een afbeelding van een olifant wil zoeken. Heleen hoort de vraag van de juf ook en begint meteen in haar eigen boek te bladeren om het gevraagde te zoeken. Helaas, in haar boek staan alleen maar vogels. Ze slaat het dicht en zoekt in de kast naar andere dierenboeken. Als Peter in de map geen olifant heeft kunnen vinden, staat hij op om dit aan juf te melden. Heleen draaft hem achterna.

Heleen is hulpvaardig en maakt graag een goede beurt bij juf. Haar eigen bezigheid maakt ze ondergeschikt aan het groepsgebeuren. Misschien heeft ze zoals zoveel meisjes thuis gezien hoe moeder steeds weer haar werk onderbreekt omdat manlief of de kinderen aandacht vragen. Misschien heeft ze thuis geleerd verantwoordelijk te zijn voor haar jongere broers en zusjes. Daarmee leert ze al snel gevoelig te zijn voor de wensen en behoeften van anderen.

In het speellokaal is een 'echte' keuken gebouwd. Voor dat de kinderen daarin mogen gaan spelen krijgen ze uitleg van de juf. De leidster praat over de spullen die er staan en waar ze voor nodig zijn. Tenslotte vraagt ze: 'En, wie werkt er in de keuken?' 'Moederrr' roepen de

kinderen in koor. 'Goed zo', zegt de juf. 'Zo nu gaan we weer naar de klas terug.'

Onnadenkend geeft de leidster haar eigen opvoedingspatroon door. Hoewel het in het merendeel van de gevallen zo zal zijn, dat moeders meer tijd in de keuken doorbrengen dan vaders, is dit niet vanzelfsprekend. Verstandiger zou het zijn, de kleuters te vragen hoe het bij hen thuis geregeld is en wat ze daarvan vinden. Door het stellen van die vraag laat de leidster in ieder geval de mogelijkheid open dat het ook anders kan. Ervaringen als de bovenstaande zal jongetjes doen begrijpen, dat het een onmannelijke wens van hen is te willen regeren in de keuken. Bij wijze van spel is het nog wel te accepteren, maar op de langere termijn zullen ze zeker geen keukenprins willen zijn.

In de kring praat de leidster met de kinderen over meisjes- en jongensspeelgoed. Ze wil duidelijk maken dat kinderen van beide seksen best met alle soorten speelgoed kunnen spelen. Door bij een pop, die de groep categoriseert als meisjesspeelgoed, te vragen: 'kunnen jongens daar dan niet mee spelen?' ontlokt ze de kinderen feilloos het gewenste antwoord.

Na een aantal variaties op deze vraag constateert de leidster dat alle kinderen dus eigenlijk met alle speelgoed kunnen spelen als ze er zin in hebben. De kinderen beamen dit braaf. Tessa, die kennelijk nog iets voor haar soort wil reserveren, zegt dan: 'Juf, maar opmaakspullen die zijn wél alleen voor meisjes.' Daar had juf nog niet aan gedacht. Ze geeft Tessa gelijk.

Ondanks haar goede bedoelingen (en misschien alleen al door het stellen van de vraag) bevestigt de leidster uiteindelijk dat er verschil is. De make-up blijft voorbehouden aan meiden. In de poppenhoek mag een knaapje nog wel eens meisjeskleren aan. Maar als hij zich wil opmaken geldt er een nieuw taboe. Omgekeerd is dit niet zo. Meisjes laten zich tot ieders vermaak rustig een baard of een snor opschilderen. Het zien van jongens met meisjeskleren aan, met een poppenwagen op straat of met make-up kan echter nog me-nigeen shockeren. De leidster kan met 'praten over speelgoed' wel grenzen verleggen, maar doorbréken is echt een erg zware opgave.

Selectief kijken

Misschien vielen juist déze gebeurtenissen me op, omdat ik ze wilde zien. Als je erop uit bent kun je gedrag signaleren dat bij meiden/jongensrollen past omdat je je ideeën dat kinderen het al vroeg leren bevestigt wil hebben. Het eventuele hulp-

Uit: Emancipatie? Mensen lief wat moeten wij daarmee?
Ministerie van CRM

vaardige gedrag van een jongen (dat natuurlijk ook bestaat) zou me misschien minder snel in het oog springen. Zoals bij iedere vorm van waarnemen spelen ook hier de persoon van de waarnemer en haar verwachtingen een grote rol. Bovendien heb ik aan de losse situaties een vrij vergaande interpretatie gekoppeld, waarmee lang niet iedereen het eens zal zijn.

De rol van de leidster

Op de vraag hoe systematisch dergelijk sekserolbepaald gedrag vóórkomt bij haar kleuters en hoe ze dat kan tegengaan zal iedere leidster zelf het antwoord moeten zoeken. Maar ze zal sekstereotype gedrag niet automatisch kunnen herkennen, omdat ze nu eenmaal zelf als vrouw gesocialiseerd is.

Zónder er gericht op gelet te hebben constateren veel leidsters onbekommerd, dat sekstereotype gedrag zich in hún klas niet voordoet. Ze beweren dat ze meiden en jongens precies gelijk behandelen. Mogelijke verschillen in de manier waarop ze kinderen benaderen verklaren ze uit de aard van de individuele kleuter; ze vragen nou

eenmaal stuk voor stuk een andere aanpak.

Kritisch kijken naar de eigen classesituatie blijft een moeilijk balanceren tussen wat je seksegebonden gedrag zou kunnen noemen en je interpretatie van het karakter van een kind. Wel zijn er tendenzen in een of andere richting te ontdekken, die je kunt proberen aan te moedigen of af te zwakken, bij ieder individu en in de groep. Nauwkeurige observatie kan uitwijzen dat er wel degelijk systematisch verschil in gedrag voorkomt. Een complicerende factor is, dat veel aan vrouwen toegeschreven eigenschappen als nastrevenswaardig gelden. Hulpvaardigheid, zich verantwoordelijk voelen voor een groep en inschikkelijkheid van meisjes maakt hen juist tot gewaardeerde leerlingen.

Als je ervoor kiest de meiden de vanzelfsprekendheid van aanpassend, volgbaar en rustig gedrag af te leren, maak je het jezelf als leidster moeilijker. Dan stimuleer je in feite gedrag, dat juist voor lastig doorgaat. Toch is dit een belangrijke stap op weg naar gelijkwaardige behandeling. Tegelijkertijd moeten de jongens gestimuleerd worden veel van het socialere vrouwen-gedrag over te nemen.

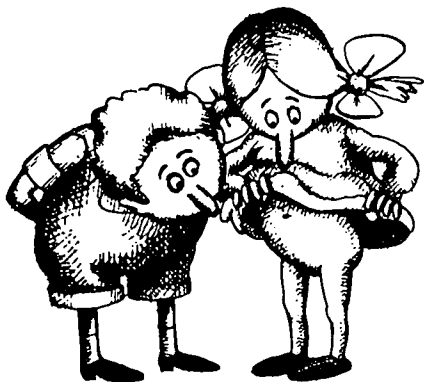
Een opdracht voor de lezer

Er volgen drie observaties. Vóór het doorlezen van mijn commentaar is het misschien aardig zelf een interpretatie en reactie te formuleren.

Linda speelt in de watertafel met de dop van een flacon, die als trechter dienst moet doen. Michel benadert Linda: 'Ik moet deze hebben voor olie'. Hij probeert de dop uit haar hand te pakken. Maar ze laat niet los. Dan probeert Michel het op een andere manier: 'Mag ik niet deze hebben?' Linda reageert niet. Michel kijkt teleurgesteld. Op het moment dat Linda de dop even uit haar handen legt, grist hij het ding weg. Linda roept heel hard: 'Nee!!!', maar laat het zo. Ze pakt een grotere, echte trechter en zet daarmee haar experimenten voort.

Het opruimen in de timmerhoek verloopt traag. Marleen is, toen juf het zei, meteen begonnen. Ze heeft al wat losse stukjes hout opgeborgen, en enkele gereedschappen en spijkers terug in de kist gedaan. Twee jongens timmeren nog gewoon door. De derde is weggelopen. Juf komt voorbij en geeft een taakverdeling. De jongens stoppen nu met hun werk. Marleen moet alle nog bruikbare spijkers bij elkaar zoeken en terugdoen in hun kistje. Ze zoekt ook op de grond. De jongens laten gereedschap en houtjes liggen tot ik ze erop wijs. Als ze de hun opgedragen taak volbracht hebben, verdwijnen ze uit de timmerhoek. Marleen is nog bezig; ze veegt ook nog de snippers van de tafel, hoewel juf daar niets over gezegd had.

In de timmerhoek in de hal knutselen drie jongens en een meisje een cadeau voor vaderdag in elkaar. Ik praat wat met de kinderen. Kennelijk denkt Marlies, dat ik een van de jongens aanspreek als meisje. De jongens en ik hebben daar niets van gemerkt. Marlies legt mij uit: 'Hij is een jochie hoor, en hij heet Sander. Ik ben een meisje.' Ik vraag dan: 'Hebben jullie meer meisjes in de klas of meer jongens?' 'Jongens', antwoordt René met een brede grijns. 'Een, twee, drie meisjes ... geeneen meisje want jij (tegen Marlies) hebt je piemel er net afgezaagd. Duizend zestig tien jongens, geeneen meisje.' Tegen deze overmacht kan Marlies niet op. Ze is gebombardeerd tot een gemankeerde jongen, en ze legt zich er bij neer.

Linda laat zich niet zomaar de kaas van het brood eten. Maar uiteindelijk krijgt Michel zijn zin. Kennelijk heeft ze er geen echte ruzie voor over.

Vrouwen voelen zich vaak verantwoordelijk voor de sfeer. Ze hebben een vermogen ontwikkeld het ergens gezellig te maken. Ze zijn naar buiten gericht, en doen hun best ruzies te voorkomen (of voor de buitenwereld te verbergen). Meisjes zijn daarom dikwijls inschikkelijker, misschien ook omdat ze vaak in fysieke kracht voor jongens onderdoen. De aan vrouwen toegeschreven 'intuïtie' is een resultaat van dit zich oriënteren op anderen. De gevoeligheid voor stemmingen hebben vrouwen ontwikkeld doordat ze leerden zich in anderen te verplaatsen.

Meisjes zijn netter en gehoorzamer. Ze maken minder problemen rond opruimen. Ook nemen ze vaak jongens het werk uit handen, zonder meteen te klagen dat ze meer doen dan anderen. Zo hebben ze het moeder thuis ook zien doen. Mannen misschien ook.

Inderdaad heeft de klas van Marlies een overwegend mannelijke bezetting. De meisjes die er zijn, behoren bijna allemaal tot de groep jongsten. In het voorbeeld gaat het om een kinderlijk bewustzijn van sekse. Jongens hebben 'iets' dat meisjes moeten ontberen. Oftewel: je hebt mensen mét en mensen zónder. En mensen zónder zijn vanzelfsprekend (letterlijk) minder. Een leidster zou dergelijke voorvallen kunnen aangrijpen om met meisjes en jongens te praten over hun eigen lichaam en dat van leden van de andere sekse. Meiden moeten hun geslachtsorgaan positief leren waarderen, vanuit het inzicht dat er mensen zijn met het één en mensen met het ander. Beide vormen zijn gelijkwaardig. De 'piemel' zou dan niet langer een machtsymbool hoeven zijn.

Reflectie op eigen verwachtingen

Volwassenen raken vertederd door de snoezigheid van een meisje en de stoerheid van een jongen. Ze moedigen kinderen hierin aan door de keuze van kleding, hun reacties en het speelgoed dat ze geven. Meisjes mogen, zolang ze klein zijn, zich ook jongensachtig gedragen. We glimlachen om deze wildebrassen. Meisjesachtig gedrag van jongens daarentegen stuit op weerstanden. De vaste rolverwachting en de eraan gekoppelde waardering geldt voor hen sterker. Ze hebben dus in feite minder vrijheid.

Deze kindbeelden zitten heel diep in ons verankerd. De reclamewereld bijvoorbeeld maakt er driftig gebruik van. Het herkennen van deze verwachtingen maakt het mogelijk er kritisch mee om te gaan. Dit moeizame proces is vooral in de benadering van jongetjes van groot belang.

De dagelijkse praktijk

Een gelijke behandeling van meisjes en jongens in de kleuterklas is het gemakkelijkst te realiseren in de *organisatie van het klasgebeuren*.

De leidster kan erop toezien dat bepaalde klusjes (meubilair versjouwen, kast opruimen, plantjes verzorgen) gelijkelijk over (alle) meisjes en jongens verdeeld worden. Ze geeft het goede voorbeeld, door eenvoudige technische karweitjes, zoals een stekker repareren, de stortbak van de wc nakijken, zélf op te knappen. Hopelijk vindt ze wat mannen in haar omgeving die eens op school willen komen helpen met pannekoeken bakken of het lokaal schoonmaken.

De leidster van de klas waar ik het merendeel van de observaties deed, laat jongens en meisjes even vaak (en liefst gemengd) in bepaalde hoeken spelen. Ze stimuleert de kinderen los te komen van hun traditionele spelpatronen door hun aandacht anders te richten. In de poppenhoek bijvoorbeeld is er iets meer te doen dan het vadertje-en-moedertje spelen als je de kinderen een boterham geeft met de opdracht deze eerlijk te verdelen. Een andere inspirerende opdracht was: jullie gaan op vakantie, en kunnen maar één koffer met spullen meenemen. Wat zou je daarin doen? In eerste instantie grijpen de kinderen alles wat ze voor handen komt. Dan blijkt de koffer te klein. Ze zoeken samen uit wat er nou echt belangrijk is om bij je te hebben.

Als je op een dergelijke manier een beroep doet op de creativiteit van kinderen is de poppenhoek voor jongens net zo aantrekkelijk als voor meisjes. Ook het veelvuldig inrichten van verschillende ontdekhoeken levert afwisselende en stimulerende leerervaringen op.

Moeilijker is het *consequent te zijn in goed- of afkeuren van gedrag*. Vaak gebeurt dit onwillekeurig. Ik heb wel gemerkt dat meisjes eerder op storend gedrag worden gewezen dan jongens, vooral in de kring. Misschien werkt hier de (onbewuste) ervaring door, dat waarschuwingen meer effect hebben op meisjes. Leerkrachten hebben vaak de neiging jongens af te leiden of éxtra aandacht te geven op het moment dat ze lastig zijn. Het is een

manier om gezagscrisisjes te voorkomen, maar eerlijk is het niet.

Meiden moeten leren inzien, dat datgene wat ze zélf doen belangrijk is. Als ze hun bezigheden zonder meer in de steek laten voor een of andere vorm van sociaal gedrag, is het de taak van de leidster deze neiging af te remmen, en de meisjes juist te prijzen als ze een tijdje onafgebroken geconcentreerd aan het werk zijn geweest.

De ervaringswereld van de kinderen blijft uitgangspunt van het onderwijs. Als het thuis net zo toe gaat als in de voorleesboekjes, wat sekserolgedrag betreft, is de school de plaats om daar vragen bij te stellen. Kinderen vergelijken dan hun eigen situatie met die van anderen, kunnen bedenken hoe het eventueel anders kan en of ze dat zouden willen. Zo leren ze hun eigen plaats zoeken binnen het grotere kader van bestaande maatschappelijke structuren en hun toekomstverwachtingen daarin.

Wel doordacht *omgaan met leermiddelen* is weer eenvoudiger te realiseren. Het voorkomen van seksestereotype gedrag is tegenwoordig een van de populaire invalshoeken om kinderboeken te bekijken. Vooral de Jips en Jannekes van Annie Schmidt moeten het ontgelden. Want Janneke breit en huilt, Jip neemt initiatieven en durft veel. Moeder is thuis en voedt de kinderen op. Vader werkt of leest de krant. Dit beeld is wel erg traditioneel.

De schrijfster begon dan ook al eind van de jaren veertig met haar dagelijkse-belevenissen-verhaaltjes. In recente her-uitgaven past ze de inhoud wat aan de moderne tijd aan, ook wat betreft het jongens- en meisjesgedrag.

Over het algemeen levert zelfs een oppervlakkige analyse van verreweg de meeste kinderboeken een bestoft beeld op. Verschillende uitgevers hebben het 'gat in de kinderboekenmarkt' met betrekking tot het item sekseroldoorbreking al ontdekt. Het resultaat is de publikatie van boekjes als *De pop van Willem*, waarin de mannelijke hoofdpersoon vurig verlangt naar een pop. Zijn ouders vinden dat geen speelgoed voor een jongen, maar met steun van zijn grootmoeder lukt het toch. Inmiddels hebben de andere volwassenen alle gelegenheid gehad om hun onvrede te spuien. Daardoor bevestigt dit verhaal misschien wel juist, dat het maar raar is dat Willem een pop wil.

Eigenlijk is het een probleem van volwassenen die in de knoop komen met hun eigen normen. Bij

de luisterende kleuters zal in ieder geval blijven hangen dat een pop en een jongen niet vanzelfsprekend bij elkaar horen. Misschien is dit het tegenovergestelde van wat de leidster wilde bereiken.⁵

Er zijn goed-overdachte kinderboeken op de markt, waarin het gedrag van mensen niet voor-namelijk bepaald wordt door hun geslacht. Sommige boeken van uitgeverij Sara vormen een zinvolle aanvulling op het bestaande arsenaal vaste rolpatronen in jeugdliteratuur. Boeken als *De onhebbelijke Hebzedan* van Edna Preston, *Rafelkap en andere verhalen* bijeengebracht door Ethel Johnston en *Madelief* van Guus Kuijer, laten echte, lastige, avontuurlijke, zelfbewuste meisjes zien.⁶

Een goedkoper alternatief is het omdraaien van sekserollen in bestaande verhalen. Naamsverwissing en aanpassing van de persoonlijke voor-naamwoorden verlopen na enige oefening soepel. De ervaring van een paar kleuterleidsters, die dit uitprobeerden, was dat kinderen er alleen maar op reageren als door de omdraaiing de plaatjes niet meer bij de tekst passen. Kennelijk zijn verhaalfiguren (óók Jip en Janneke) voor kleuters niet zo sekserolvast, dat omkering verbazing uitlokt over het veranderde gedrag.

Met enige voorzichtigheid zou je hieruit de conclusie kunnen trekken dat seksstereotype gedrag nog niet stevig in het bewustzijn van kleuters is verankerd. Het is dus aan de leidsters in dit opzicht zoveel mogelijk gevarieerde gedragsvormen aan te bieden in voor te lezen verhalen. Maar met rolomkering alleen ben je er nog niet, wat jeugdliteratuur betreft. Vaak gaan sekserolstereotypen samen met ook in andere opzichten stereotype beelden van het voorbeeldige gezin. We kennen allemaal de brave kindertjes, voorzien van een voorbeeldige pa en moe die vertederd reageren op hun ondeugende dochttertjes en stoute zontjes, die het op hun beurt overigens weer ó zo goed bedoelen. Als je de Saskia- en Jeroenrollen omdraait, blijven het kleffe verhaaltjes. Het enige alternatief is mensen te laten zien in kinderboeken. Guus Kuijer, al veel geprezen, laat kinderen in zijn boeken hun eigen leven leiden. Ze hebben ook rottige kantjes. De schrijver neemt, behalve de meeste volwassenen, ook de kinderen serieus in zijn romans. Ze zijn in staat keuzes te maken en hebben een scherp oog voor volwassen onhandigheid.

Sekseroldoorbreking is onvermijdelijk een onder-

deel van een veel verderstreckende onderwijs-ideologie. De achterliggende gedachte is, dat de school kinderen moet steunen in hun groei tot evenwichtige volwassenen, die in staat zijn keuzes te maken in hun leven.

De ouders

Tussen ouders en leerkrachten bestaan er vaak (onuitgesproken) verwachtingen. Soms praten leidsters enigszins geïrriteerd over werkende moeders die hun kinderen te laat ophalen, in plaats van hen te steunen en bijvoorbeeld bij de gemeente aan te dringen op een goede buitenschoolse opvang.

Omgekeerd wordt er van leidsters verwacht dat ze ophouden met werken zo gauw ze kinderen krijgen. Vooral moeders die zelf hun baan hebben opgegeven omwille van de kinderen kunnen erg fanatiek zijn in het veroordelen van vrouwen die het anders (willen) doen. Ik schrok toen ik een moeder (opgehouden met werken) onlangs hoorde vertellen over haar pogingen, samen met andere moeders, te bewerkstelligen dat op de kleuterschool van haar zontje niet de kinderloze juf van begin twintig ontslagen zou worden, maar haar collega met meer dienstjaren, omdat die een man heeft die verdient en kinderen waar ze voor hoort te zorgen.

Feit is dat het merendeel van de moeders hun baan heeft opgezegd. Soms omdat ze full-time voor de kinderen wilden zorgen, soms ook omdat er geen plaats meer voor ze was of ze het gevoel kregen te moeten opschuiven voor een jongere, die nog geen kans had gehad. Op deze manier wordt er op vrouwen sociale druk uitgeoefend. Een part-time baan zit er meestal niet in, óf omdat het slecht heet te zijn voor het werk (kleuterleidsters), óf omdat de kostwinner/man zijn volledige dagtaak niet kan of wil terugbrengen. En het tekort aan crèches is nog steeds nijpend.

Als kleuterleidster kun je aan deze situatie natuurlijk weinig veranderen. Wel zou het mogelijk kunnen zijn met moeders de irritaties te bespreken. Van sekserol-vrij opvoeden komt niet veel terecht als kinderen voortdurend geconfronteerd worden met een slecht humeur als moeder of leidster zich niet aan de normen voor 'wat bij een moeder hoort' aanpast.

En uiteraard, een ouderavond waarbij leidsters en ouders elkaar op de hoogte stellen van ideeën en activiteiten in verband met sekseroldoorbreking

kan zeer nuttig en stimulerend zijn.

De opleiding

Kleuterleidster is altijd een typisch vrouwenberoep geweest. Pas de laatste jaren kiezen ook mannen bewust voor dit vak. Ze komen onvermijdelijk terecht in klassen met meiden, die het hen bepaald niet gemakkelijk maken. In 1980/81 was op de KLOS in Alkmaar één op de honderd studenten van het mannelijk geslacht.

De studentes

De opleiding in Alkmaar geeft het volgende beeld te zien.

De studentes zijn tussen de 16 en 20 jaar. Ze wonen bijna allemaal nog thuis. Ze zien op tegen alleen op kamers gaan wonen. De meesten willen eventueel wel samenwonen, in de zin van een proefhuwelijk. Ze staan welwillend tegenover een taakverdeling, waarbij de man ook huishoudelijke klussen op zich neemt. Als ze een baan kunnen krijgen zullen ze daar blij mee zijn, ook al verwachten ze niet langdurig te blijven werken. Mocht er geen plaats zijn op de arbeidsmarkt, dan stort hun wereld niet in. Het overgrote deel zegt een toekomst voor zichzelf te zien als echtgenote en moeder.

Nadenken over de vraag of dat perspectief wel zo vanzelfsprekend is, en of ze er echt voor kiezen, kan bedreigend zijn. Als ze zouden bedenken dat ze iets anders willen, dan is dat wat werk betreft in ieder geval moeilijk te bereiken. Op een baan hebben ze weinig kans, als hun voorgangsters zich niet langer met de eerste baby naar huis zouden laten sturen. Kleuterleidsters hebben al snel het gevoel, dat ze plaats moeten maken voor jongeren.

Hier ligt, denk ik, een oorzaak van de weerstand die het thema sekseroldoorbreking ook vaak bij studenten oproept. Leerkrachten die hier geregeld over praten in hun lessen krijgen al gauw het etiket doordrammerig te zijn, mensen die hun eigen frustraties willen overdragen op weerloze studentes.

De leerkrachten

Op de opleidingen voor kleuterleidsters werken over het algemeen meer vrouwelijke leerkrachten dan mannelijke. Het centrale vak methodiek/didactiek dat in de nieuwe PABO opgaat in pedagogiek, is nu nog een 'vrouwenvak'. Dat lijkt een

ideale uitgangspositie om de studenten meidenvriendelijk op te leiden. Maar op school doen zich situaties voor als de volgende:

Irene heeft net een ernstig gesprek achter de rug over haar praktijk, waarin het allemaal niet zo best lukt. Ze staat bij de koffieautomaat. Een mannelijke leerkracht ziet haar wat bedrukt kijken. Hij reageert met: 'Goeie-morgen, schoonheid, wat zie je er weer prachtig uit vandaag.' Irenes gezicht klaar wat op, ze glimlacht en verdwijnt schielijk met haar koffie naar de kantine.

Marijke komt de docentenkamer binnen. Een van de aanwezige leraren roept: 'Zo, schatje, hou je nog van me?' De studente lacht verlegen; enkele vrouwelijke docenten kijken elkaar aan en *zwijgen*.

Beide gevallen zijn voorbeelden van de speciale manier waarop mannen vaak met (jonge) vrouwen omgaan. Hoewel speels bedoeld en in gemoeidelijke sfeer uitgesproken, zijn het opmerkingen die studentes nadrukkelijk met hun vrouw-zijn confronteren. Ze worden gewaardeerd op uiterlijk, en zijn de 'schatjes' van de mannen.

De twee situaties laten iets zien van het verborgen leerplan. Behalve in de attitude van leerkrachten zitten ook in leermiddelen, schoolorganisatie en vakinhouden vaak enorme rolbevestigende tendenzen. De meeste lesgevers aan de opleidingen zijn zich hier niet van bewust. Net zoals op de kleuterschool is het merendeel van de leerkrachten ervan overtuigd dat ze vrouwelijke en mannelijke studenten precies gelijk behandelen. Formeel is er ook geen onderscheid. Pas als je geleerd hebt erop te letten, vallen de verschillen op. Dan zie je, dat er veel werk aan de winkel is. De moeilijkste taak is collega's die er niet zo'n probleem van maken, te doordringen van het belang van een sekserol-vrije opleiding, en aandacht voor meisjes in het onderwijs. De talloze nota's, adviezen en studies van verschillende werkgroepen op dit terrein belanden weliswaar geregeld op de leestafels, maar worden meestal slechts bekeken door bij voorbaat geïnteresseerden. Voor de anderen gaat het nog steeds om een marge-verschijnsel, dat ze afdoen met: 'dat weten we zo langzamerhand wel'. Deze houding dragen ze, ook al zouden ze dat niet willen, over op studenten, al was het alleen maar door het onderwerp te negeren.

Het leerplan

Opleidingsscholen moeten studenten een zo breed mogelijke kijk geven op hun toekomstige

beroepspraktijk. Het opsplitsen van het onderwijs in vakken kan zo'n brede oriëntatie in de weg staan. Dikwijls ligt nog teveel nadruk op het verwerven van kennis en deelvaardigheden. Thematisch of projectonderwijs kan vakoverstijgende onderwerpen een kader geven. Studenten zien verschijnselen in hun onderlinge samenhang, met relaties naar de verschillende vakken.

In het *Modelonderwijsleerplan* voor de nieuwe Pedagogische Academie (PABO) (SLO, februari 1982) noemen de samenstellers sekseroldoorbrekend onderwijs als één van de kijkpunten die de identiteit van het instituut bepalen. Alle opleidingen zouden dus minstens een visie op dit onderwerp moeten ontwikkelen, en deze concretiseren in het leerplan. Een kritische analyse en bijstelling van het verborgen leerplan is een taak voor het hele team. Daarnaast moeten de verschillende secties aangeven hoe ze sekseroldoorbreking in hun vakinhoud willen integreren.

Dat is voor opleidingsscholen een enorme taak. In het modelonderwijsleerplan wordt opgemerkt: 'Het leren kennen van seksespecifiek gedrag als docent is erg moeilijk. Het is echter wel een voorwaarde om je houding te kunnen veranderen. Observaties door collega's en/of studenten kunnen je op weg helpen. Door jezelf kwetsbaar op te stellen, dit soort dingen bespreekbaar te maken, ontstaat er een betere communicatie met studenten. Aangezien ook studenten moeten leren deze gedragingen te herkennen in verband met hun latere beroepspraktijk moeten we er als docenten zeer intensief mee bezig zijn' (p. 79).

Zover zijn we nog lang niet. Menig docent(e) houdt de klasdeur angstvallig gesloten en voelt kritische opmerkingen als een aantasting van het baas-in-eigen-klas principe.

Praktijkscholen

In het eerste deel van dit artikel heb ik al aangegeven, dat de meeste kleuterleidsters sekseroldoorbreking niet als een heet hangijzer ervaren. Zij hebben, als mensen uit de praktijk, een enorme invloed op studenten. Een opleiding, die ernst maakt met gelijke onderwijskansen voor meisjes en jongens, moet dus ook de discussie onder de praktijkbegeleiders aanzwengelen. Een goed initiatief in deze richting is het organiseren van een IVB-cursus⁷ rond sekseroldoorbreking, zoals op enkele scholen is gebeurd. Daarnaast kan een instituut een na- of bijscholingscursus sekseroldoorbreking in het programma opnemen. In ieder ge-

val zal de plaats van dit onderwerp in het leerplan goed met de praktijkbegeleiders moeten worden besproken. Eventuele praktijkopdrachten op dit gebied, zoals het maken van observaties met betrekking tot meisjes/jongensgedrag, behoeven een gedegen verantwoording, ook naar de leiders toe.

De vakken

Welbeschouwd heeft sekseroldoorbreking raakvlakken met alle vakken. Voor tekenen geldt bijvoorbeeld dat leiders meisjes-tekeningen al bij voorbaat interpreteren in de huiselijke richting, terwijl ze (onbewust) jongens stimuleren om vliegtuigen, vernuftige constructies en spannende avonturen uit te beelden. Bij de keuze van liedjes kan de leider erop letten, geen teksten met al te rolbevestigende inhoud aan te bieden, of daar zelf op te variëren. Meisjes en jongens moeten even vaak diverse soorten instrumenten bespelen. Enkele vakken zal ik hier wat uitgebreider bespreken:

pedagogiek De centrale vraag is: zijn je opvoedingsdoelen voor meisjes en jongens precies hetzelfde, of zouden ze dat moeten zijn? Wat zeggen pedagogen en psychologen over de aanpak van meisjes en jongens? Hoe komen ze aan deze opvattingen? Een (in ieder geval voor de docenten) bruikbaar boek is *Van traditionele meisjespedagogiek tot roldoorbrekend onderwijs* door P. Jungbluth (Nijmegen 1978). Diverse ontwikkelingspsychologieboeken gaan uit van een impliciete vooronderstelling, dat meisjes zich anders ontwikkelen dan jongens, zonder dit gegeven te problematiseren. Naar 'het kind' wordt vaak automatisch verwezen met *hij*. In de voorbeelden figuren slechts zelden meisjes, en dan nog meestal als het om typisch 'meisjesgedrag' gaat. In het *Eindadvies van de kontaktkommissie Emancipatie* staat een uitgebreide analyse van Stone en Churron (1976).⁸

didactiek/methodiek Aspecten van sekseroldoorbreking komen aan de orde bij: de organisatie van de activiteiten, verdeling in de hoeken, keuze van materialen, verhalen, interactie tussen de kinderen onderling en tussen leider en de kinderen. Speciale aandacht moet er zijn voor het observeren van spelgedrag en het sekserolvrij aanbieden van speelleersituaties. Prijzen en afkeuren van gedrag moeten los staan van de sekse van het kind, maar tegelijk zou bij meisjes 'jongensgedrag' en bij jongens 'meisjesgedrag' kunnen worden aange-

moedigd.

Nederlands Zoals al eerder opgemerkt: de meeste aandacht voor rolpatronen is er in de benadering van kinderliteratuur. Op het vlak van de beroepsvoorbereiding past ook de analyse van gesprekjes in de klas onder het vak Nederlands, waarbij gelet wordt op het aandeel van meisjes en jongens, de specifieke onderwerpen waar ze over praten en of/hoe ze daar door de leidster in gestimuleerd worden. Ook andere vormen van interactie verdienen een nauwkeurige beschouwing om eventuele seksestereotype communicatiepatronen te ontdekken en in de eigen praktijk te vermijden. Op het niveau van de eigen vorming van studenten kunnen de leerkrachten Nederlands ingaan op communicatiepatronen tussen studenten onderling, hun verwachtingen ten opzichte van mannelijke deelnemers aan een gesprek en eventuele verschillen tussen discussies waar wél en waar geen mannen bij betrokken zijn, wat betreft bijvoorbeeld richting geven, van onderwerp veranderen, kritiek uiten en samenvattend een overzicht geven. Het lijkt erop, dat mannen gewend zijn de leiding te nemen en dat vrouwen dat gemakkelijk aan ze overlaten. Natuurlijk vereist de bespreking van dergelijke onderwerpen een veilige sfeer en bereidheid van studenten hun eigen handelen ter discussie te stellen. Naar mijn idee bereik je als docent zo'n onderling vertrouwen alleen, als je zelf je eigen ervaringen, onhandigheid en onzekerheid durft te tonen, bijvoorbeeld aan de hand van je aandeel in een docentenvergadering. De schroom die je zelf hebt (gehad) om je eigen bijdrage aan vergaderingen e.d. serieus te nemen, kan studenten stimuleren ook in dit opzicht kritisch naar zichzelf én anderen te kijken. Het lezen van literatuur op het eigen niveau kan een emanciperend karakter hebben als je studenten aanmoedigt boeken te kiezen waarin aspecten van bewustzijnsontwikkeling en ervaringen van vrouwen een rol spelen. De gebruikte theorieboeken moeten kritisch nagelezen worden op rolbevestigende tendenzen. Een bruikbaar boek als *Taaldidactiek voor de kleuterschool* van de Nijmeegse werkgroep Taaldidactiek benoemt leerkrachten aan de kleuterschool en de eerste klassen van de lagere school als vanzelfsprekend met kleuterleidster en onderwijzeres, terwijl voor de leerkrachten in de hogere klassen de term onderwijzer wordt gebruikt en naar het hoofd consequent wordt verwezen met *hij*.

In *Taalontwikkeling van het kind* van Schaerla-

kens trof ik de volgende passage aan: 'Zo kan bijvoorbeeld een zesjarige ineens interesse krijgen voor ruimtevaart, voor schepen, voor dieren. Zijn woordenschat kan dan wellicht over deze onderwerpen al vlug uitgebreider zijn dan die van zijn ouders.' Deze belangstellingsgebieden passen bij het traditionele beeld van jongens; de verwijzing met *zijn* ligt dan voor de hand. Van de meisjes (die dezelfde interesses kunnen hebben) ontbreekt ieder spoor.

Het zijn misschien details, maar volgens mij is juist deze sluipende bevestiging mede bepalend voor het beeld van en de verwachtingen omtrent de positie van meisjes en jongens in het onderwijs.

Willie Jansen en Bientje Sterringa schreven het *Leerplan man-vrouw rolverdeling voor Pedagogische Academies. Cultureel maatschappelijke vorming* (Nijmegen 1983). Ze verzamelden uitstekend materiaal en hebben dat verwerkt in een serie, gedeeltelijk vakoverschrijdende, lessuggesties. Uitdrukkelijk houden ze rekening met de beginsituatie van de studenten aan de opleidingen. Met dit materiaal kunnen docenten cuma minstens vast individueel aan het werk gaan.

Projecten

Op sommige scholen komt sekseroldoorbreking in het onderwijs aan de orde in een (kortlopend) project, waaraan verschillende vakken een bijdrage leveren. Meestal fungeren leerkrachten die zich al in het onderwerp verdiept hebben of hiertoe gemotiveerd zijn als motor.

Het voordeel van zo'n regelmatig terugkerend project is, dat iedere student die de school verlaat tenminste enige notie heeft van de ideeën en ontwikkelingen op dit gebied en van de manier waarop je in je onderwijs sekseroldoorbrekend aan het werk kunt gaan.

Toch kleven er ook bezwaren aan een dergelijke projectvorm. De studenten zijn korte tijd intensief bezig met het onderwerp. Als 't project afgelopen is, hebben ze dat gehad. Van het streven de verworven informatie te laten doorwerken in vak-inhouden komt vaak weinig terecht. Zo kunnen er juist bij de studenten stereotypen ontstaan. Bovendien kan het onderbrengen van het thema man/vrouwrollen in een project docenten het gevoel geven vrijgepleit te zijn van de noodzaak er in de eigen lessen aandacht aan te besteden, 'want daar hebben we die week toch voor'. Dan wordt het effect misschien wel averechts.

Als slechts enkelen zo'n project dragen, en anderen niet meer dan incidenteel meewerken, zit het gevaar erin, dat de informatiekloof tussen de voortrekkers en de rest van het team zich verbreedt.

Een project 'sekseroldoorbreking in het onderwijs' vereist, wil het kunnen slagen en doorwerken in de lessen en het leerplan, een scholing van het hele docententeam, of minstens een uitgebreide voorbereiding waarbij alle docenten betrokken zijn en waarin beschikbare informatie, individuele visies en aansluitingen bij de diverse vakgebieden besproken worden.

Oneigenlijke effecten

Te constateren weerstanden bij studenten, zoals hierbovenesignaleerd, vragen een zeer zorgvuldige begeleiding. Leerkrachten dienen er rekening mee te houden, dat hun machtspositie als beoordeler(es) ertoe kan leiden dat studentes hen naar de mond gaan praten. Ze ventileren de door de docenten gepropageerde opvattingen om zich van een goed cijfer te verzekeren. Ter illustratie het volgende voorbeeld:

Mariska heeft een scriptie geschreven over sekseroldoorbreking in prentenboeken. Ze heeft keurig de seksestereotypen in kinderboeken, zoals genoemd in artikelen uit *Opzij* en Man-Vrouw-Maatschappij-brochures op een rijtje gezet en geïllustreerd aan een aantal prentenboeken. De docente is duidelijk gecharmeerd door de keuze van dit onderwerp. In eerdere discussies heeft Mariska laten blijken zelf niet zoveel moeite te hebben met de

traditionele rolverdeling. Wel mogen mannen van haar wat meer doen in het huishouden.

De scriptie komt tijdens het eindexamen ter sprake. Mariska zegt de stereotypen in de boekjes vreselijk te vinden: 'De moeders altijd thuis, de vaders aan het werk buitenshuis.' De (gepensioneerde) geëngageerde blijkt zich al een tijdje te hebben zitten opwinden. Opeens slaat hij met zijn vuist op tafel en zegt: 'Ik vind dat moeders thuis horen, bij hun kinderen, zolang die nog op school zijn.' Hierop zegt Mariska: 'Ja, dat vind ik ook.'

Perspectieven

Ondanks de recente ideeënontwikkeling rond vrouwvriendelijk onderwijs, werken de meeste opleidingen op de oude voet verder. De enkelingen die zich voor sekseroldoorbrekend onderwijs inzetten doen dit vaak geïsoleerd en binnen de muren van hun eigen klaslokaal. Voor hen blijft voorlopig de grote vraag hoe je collega's en studenten overtuigt van het belang van dit thema binnen de opleiding. Zij hebben behoefte aan strategieën om het hele team erbij te betrekken. Daarom moeten ook docenten aan de opleidingen mijns inzien de gelegenheid krijgen weerbaarheidscursussen te volgen. Nog al te vaak houden docenten (ook ik) hun mond om niet weer in een eindeloze discussie verzeild te raken en/of om conflicten te voorkomen.

Er is haast bij een meer structurele aanpak; de leerplannen voor de nieuwe PABO zijn op sommige scholen al in een vergevorderd stadium. Het zou zoñde zijn om bij deze gelegenheid tot onderwijsvernieuwing sekseroldoorbreking buiten beschouwing te laten.

Noten

- 1 Er moet dan wel een parallelle ontwikkeling zijn van het doordringen van vrouwen in mannenberoepen. Anders betekent zo'n trend alleen maar dat er nog meer vrouwen uit de arbeidsmarkt verdwijnen.
- 2 Voor dit artikel heb ik informatie gebruikt uit onder andere Jungbluth (1978), Belotti (1977) en Hollinger & Verkleij (1982); zie hiervoor de literatuuropgave achterin dit nummer.
- 3 Zie het artikel van Laurine ter Keurst 'Ik ga niet zomaar naast een jongen zitten!' en de boekbesprekingen en leesvoertjes in dit nummer.
- 4 Met dank aan Jenny en Aafke, kleuterleidsters, voor hun waardevolle ideeën en aan Gerard en Roy, mannen, voor hun kritisch meelesen.
- 5 Dit soort bezwaren kleeft vaker aan probleemboeken. Ze confronteren kinderen met de moeite die volwassenen dikwijls hebben om niet-gangbare gedragsvormen als volwaardig of normaal te zien. Ook (geestelijk) gehandicapten worden meestal vanuit een 'kijk eens wat ze allemaal wél kunnen' beschreven, en de hoofdpersoon verricht menigmaal een heldendaad voordat zij/hij volwaardig lid van de groep wordt. De voor de hand liggende vraag: voor hoe lang? blijft de luisterende kinderen onthouden. Natuurlijk kunnen probleemboeken een thema onder de aandacht van kleuters brengen. Vooral als zo'n boek aansluit bij de (moeilijk bespreekbare) ervaring van één van de kinderen of de hele groep, kan het zin hebben een kinderboek aan te bieden waarin een dergelijke situatie zich voordoet. Een goede nabespreking en verwerking (bijvoorbeeld in de vorm van een rollen- of poppenkastspel) is dan een vereiste. Het verhaal kan de nodige afstand scheppen, en de kinderen het gevoel geven dat hun problemen menselijk zijn, zonder dat ze gedwongen worden hun zieltjes bloot te leggen.
- 6 Zie de achterin dit nummer opgenomen kinderboeken.
- 7 Integratie Voorbereiding Basisonderwijs, tegenwoordig Nascholing Integratie Basisschool (NIB) geheten.
- 8 *Eindadvies van de kontakkommissie Emancipatie Rijkspedagogische Akademies en Rijksopleidingen voor kleuterleidsters* september 1982. In Bijlagen, p. 95 L.J. Stone & Churon *Beknopte ontwikkelingspsychologie* Amsterdam/Brussel, Agon Elsevier, 1976. In dit advies staan ook lessuggesties voor verschillende andere vakken.

'De winkel werd gesloten, en ik ging met mijn fiets weer naar huis. Toen ik thuis was, ging ik de ramen wassen. Toen kwam mijn man thuis. Ik was nog eten aan het koken. Ik zette daarna de tafel op en gingen we eten.'

Jacqueline

'Zo ik ga even door de kamer stoffen. Tralala, totdat de bom valt, tralala. Oh nee, daar heb je Mina, ba ze loopt altijd overal in te snuffelen en roddelt over iedereen. Ha Marie, heb je tijd om te kletsen? Nou, als ik tijd maak ... (wat ze verder allemaal zei zal ik maar niet zeggen).'

Mariëlle

'Robert en ik konden elkaar en we hadden al eens een paar jaar van te voren samen gewoond voor ik Piet leerde kennen. Toen hadden we geplent een volgende dag een scheiding aan te vragen met Piet en dat lukte. Toen trouwde Robert en ik.'

Ankie